

Bakó József és az orosházi tanyavilág

*A puszta még minket is túlél:
A szeretet a pusztát is*

ELEK LÁSZLÓ

A fenti figyelemzetető sorokat Bakó József írta az *Orosházi Szépmíves Céh* kiadásában 1937-ben megjelent *Sír a puszta* című versfüzete dedikációjaként a monori tanyavilág nemrég elhunyt lokálpatriotájának: *erdős Tóth Sándornak*. Ékes bizonyágtétel ez arról, hogy a „buggyos, réklis szép Dunántúlról” jött, s annak élményvilágát és emberpróbáit feledni és megtagadni nem tudó, költői lelkületű néptanító hamar kiismerte az alföldi pusztaság sajátos morális törvényeit és uralkodó szellemét, s azonosulni is tudott velük.

Élete íratlan regény – világnézeti dráma –, ahogy *Jankovich Ferenc* jellemezte, – a keserűség és a szenvedés végtelen sora. De a céltudatos kitartás és a nemes akarat diadala is. „Eszményekben élő” ritka ember, akinek volt hite és erkölcsi ereje ahhoz, hogy dacolni merjen környezete évszázados beidegzettsége, társadalmi előítélete, szokásai ellen, hogy végül minden csalódása ellenére csendes és józan tudatossággal képviselje a szegények ügyét.

Sohasem törleszkedett a hatalom embereihez. Körükben nem tudott feloldódni. Riasztóan döbbenetes élményeit és tapasztalatait csalhatatlan iránytűként hasznosítva, a rideg magyar valóságot tette élete archimedesi pontjává; gyökereivel mindig a szegénység, örökös éhség illyési világába kapaszkodott. Gazdag erőforrás, kimeríthetetlen kincsesbánya volt ez egyszerre. Belőle merített hitet és megcáfolhatatlan érveket ahhoz az öntudatosító, népnevelő harchoz, amelyben szánnivaló sorstársait – akár *Petőfi* Szilvesztere – egy tisztultabb, emberibb jövő igézetében jogaikra és kötelességeikre tanította.

Egyéni élete és sorsa *József Attila* ars poetikának is beillő tételét igazolja:

*Aki dudás akar lenni,
Pokolra kell annak menni.
Ott kell annak megtanulni,
Hogyan kell a dudát fujni.*

Ha ebből a nézőpontból vesszük: Bakó a sors igazi kiszemeltje, jegyes-csilagos katonája volt. Súlyos fájdalmakkal és alig elviselhető terhekkal edzette lelkét keménnyé az élet. Két éves volt mindössze, amikor elvesztette apját, s ettől kezdve özvegy édesanyja – az évi 4–5 szülést levezető kislelki bába – aggódó és féltő, nemegyszer már-már terhes szeretete őrködött felette.

Rövid ideig tartó önfeledten vidám gyermekkorának hamar véget vetett a játék szeszélye. Egy téli délutáni „fakorcsolyázás” közben végzetes baj érte – elesett, és éveken át makacsul gennyesedő sebétől és kízó csípőízületi fájdalmaitól nehezen tudták megszabadítani az eleinte téves gyógymódot alkalmazó kórházi orvosok és a mindentudó javasasszonyok, ügyeskező gyógykovácsok, akikhez a falu bölcseinek tanácsára a gyermekéért mindenre kész édesanya sorról-sorra vitte. Végül megbénult, és örök életére sánta lett.

*Mily különös!
A korcsolyázás másnak örömet kínál.
Nekem a jégtükör fájdalmat mutatott,
és életem miatta lett mankós és sivár –*

vonta le évek múltán a kegyetlen élmény szomorú tanulságait.

Valóban ezzel kezdődött élete nagy kálváriája. Nem volt könnyű megszokni és együtt élni a másodrendűvé degradáló bajjal, elviselni az egészséges pajtasok gúnyolódásait, az ipari pályára (cipészinas lett) kényszerült bicebóca zsellérivadékkal szemben éreztetett oktalan felsőbbrendűséget, a jámbor, tapasztalatlan kisinás folytonos megalázását, az öregebb társak és segédek alattomos kétszínűségét és rakoncátlan „embernevelő” gonoszkodásait, majd szakmai féltékenységet, melyek élete hajóját gyakran zátonyra vitték.

Életregénye: a *Följebb a kaptafánál* szerint a kislelki közösség őszinte, természetes élet- és magatartásformája általában vesztésként került ki ezekből a kisvárosi suhancok pajkos rafináltságával vívott tisztulási harcokból. Régimódi – generációról generációra hagyományozott – megalázó, gúnyolódó szertartások, egyenjogúsító, eszményromboló beavatások szenvedő figurája lett, akár többi hasonló utat járó társa, akikben még kisebb volt az ellenállás, mint benne. Ő szerencsére konok következetességgel bízott önmagában és szépséges álmában – nagyobb feladatok ellátására hivatott tehetségében.

Hiába készített hibátlan vizsgamunkát, és szerzett jó eredményű segédlevelet,

hiába tökéletesítette lankadatlan szorgalommal szakmai tudását jónevű városi (Kőszeg, Szombathely, Pest) mesterek műhelyeiben, hiába váltott magának szülőfalujában: Nemescsón iparendélyt, egyre csak azt érezte, vágyait nem elégíti ki a kisalusi iparosélet. El kell hagynia a szakmát. Más célok foglalkoztatták elméjét, pedig tudott gyönyörködni a csinos és lelkiismeretes gondos munkában, és buzgón kutatta a szép lábbelikészítés titkát, hogy versenyképes legyen a szakma legjobbjaival; ne maradjon kisalusi foltozóvarga.

Érezte: nem nő hivatássá benne a mesterség: a kevés gondolkodást igénylő, szokványos javítómunka. Tekintete tágabb horizontot ölel át a 60–70 házból álló, mindössze 300 lelkes Vas megyei kisközség 1282 holdas határánál. Túllát a vedlett falú, kopott zsellérházak üres udvarain. Másra predestinálta a benne munkáló, szabadulásra váró tehetség és erkölcsi erő, holott lázas útkeresése és emberi tisztaságba vetett hite jócskán kicsorbult már. Egyik inastársának hitványsága és hamis vádja alapján őt – a szervezett munkást – tette felelőssé a tekintélyében és emberségében megalázott, mélyen megsértett földesúr a Tanácsköztársaság idején felbomlott rendért (értsd: sajátmagának az egyházközségi felügyelői tisztségéből történt látványos „felmentéséért”), s 216 napos börtönnel sújtatta. A szülőföldjére különféle okokból ritka időközönként hazajáró, újabb és újabb gazdát kereső inaslegény, majd a kis településen műhelyt nyitó ifjú szájalmas áldozata lett a zsellérfalunak. Lakói nem becsülték sokra. Gyakori városjárását ellenséges szemmel nézték; magasabb, emberibb élet utáni vágyakozását, nemes szenvedélyét értelmetlen hóbortnak minősítették. Azzal vádolták: úr akar lenni, és lenézi őket: a sorsukat egykedvű közönnyel, fád beletörődéssel hordozó tehetetlen és fantáziátlan zselléreket. Akkor is értetlenül viseltettek vele szemben, amikor a szombathelyi haladó értelmiség – elsősorban a költői képességeit feismerő és okosan fejlesztő *Várady Imre* – pártját fogta, s verseinek egyikét-másikat a helyi lapban közreadta. Még az anyja is ellene volt. Ridegen elutasította, amikor a szombathelyi kultúrpalotában rendezett költői bemutatkozására hívta. Tiltakozó szava élesen vágott: „Elég volt nekem a dutyiba kosztot hordani!”

Benne volt ebben minden. Az esetleges sikert követő szokványos bukás, a már-már elfogadható szűkös megélhetés lehetőségeinek esztelen elherdálása a világgazdasági válság küszöbén, az új, eddig teljesen ismeretlen életcél és életpálya várhatóan sok pofonnal járó lélekölő küzdelme: – az újabb megalázás réme és a lázári sors védelme.

Anyja és fia szívzaggató küzdelmet vívtak egymással, valahányszor Bakót kultúrszomja Szombathelyre hajtotta. Ilyenkor napokig nem beszéltek; csak forrt bennük a korosztályi szemléleti ellentétből is táplálkozó ellenséges indulat. Pedig szerették egymást, s a maguk módján mindketten jót akartak. Csak úgy sísteregtek a szavak:

„Megérik-e azok a *vacakok*, amiket irkálsz? ... Nem öleg gyalázatot hoztál már

a fejemre?! Mindenki miattad szidott, átkozott! Megint azt akarod? Dolgozz, mint más rendes mesterember!” – szakadt föl az anyai keserűség zsilipje. Végül egy „hajnali párbajban” majdnem végleges lett a kenyértörés: „Anyám fölkapta a kenyérvágó kést, és felém emelte. A szemében ezer fúria. Arca elborult. A nyelve akadozva sziszegte:

- Inkább megöllek!
- Édesanyám!...
- Ne mondj anyádnak!
- Megőrült?
- Meg!

Láttam, a harag iszapja elborította az esztét. Megragadtam sovány kezeszárát. Másikkal a csuklóját, és kicsavartam kezéből a kést. Riasztóan koppant le asztalunkra az öregkés. A szemünk vicsorogva marta egymást.

Tehetlenségében még rúgni próbált, de a székre hullva, csak átkozódni tudott”.

Döbbenetes, feledhetetlen élmény! Nem csoda, hogy emléke sírjáig elkísérte. Még versbe is kíváncozott. Érdemes felidézni ezt a variánst is. Sok tanulsággal jár. Íme:

*Anyám keze fogta a kést. Féltn,
dühhel lihegte: Ne törjek feljebb,
maradjak cégtáblás májszter úrnak
biztosan, békén, lábbelik mellett.*

*Ahogy csökkent kívül a sötétség,
úgy riadt föl anyámban a falu;
de énbennem se volt az indulás
megalkuvóbb, sőt vadabb viharú.*

*Hörögve viaskodtam az anyámmal,
nehogy a vén kenyérszelő penge
makacsul feltörő életemet
és a megkívánt utat eltemesse.*

*Dulakodás közt a gyilkos kést
az anyai kézről kitéptem akkor,
s elrohantam két szemtől kísértén,
belepve hótól és iszonyattól.*

Már az első olvasat meggyőző arról, hogy itt a mondanivalón: a nyers valóság szépítés nélküli, őszinte megvallásán van a hangsúly. Azzal hat igazán. Alig több,

mint egyszerű eseményközlés. Szinte nincs is különbség a prózai és a verses változat között! Ugyanakkor az is kitetszik: írója ember a talpán! Tudja, mit akar, s azt is, mi teszi költőivé mondandóját. Ügyesen bánik a kínálkozó lehetőségekkel; van kellő megjelenítő – atmoszféra teremtő ereje, sőt még szerkeszteni is tud. Képeiből, versmondataiból hiteles hangulat, valós érzelm, izzó szenvedély tüzel. Szeretet és elhivatottság-érzet heves-indulatos kettőssége. Magasfokú humanizmus és önvédelem. Költője nem szereti a felesleges szavakat. Csak annyit mond, amennyi feltétlenül szükséges ahhoz, hogy az ábrázolt helyzet tömör, kétségbevonhatatlan igazságként hasson. Nincsenek sallangjai; képeit nem nehezítik felesleges tirádák, andalító-kábító szómágiák és képzuhatagok. Szerény és mértéktartó; természetes és egyszerű. Nincsenek sajátos versformái, egyéni ritmusai, sőt nemegyszer még vét is a verszene ellen. Joggal állapította meg *Simon István*: „... nem a verset, inkább a mondanivalóját szerkesztette.”

Egyéni ízlése és hézagos esztétikai kultúrája elsősorban a gondolatok színesebb és érzékletesebb megfogalmazására, a tiszta, egyértelmű önkifejezésre tette alkalmazható. Arra, hogy szomorú élményekben bővelkedő nyugtalan életének emlékeztető tényeit, személyes tapasztalatait dokumentumértékű hitelességgel örökítse meg. A világosság költője volt, nem a tört fényé, a homályé. Kielégítette a valóság pontos megörökítése, nem foglalkoztatta, nem izgatta túlságosan a lélek reakciója: a jelenségek-események által kiváltott hangulatok-benyomások sokszínű tükröztetése. Számára az eseményábrázolás igazságtartalma és hűsége volt az alapvető kritérium, nem a megfogalmazás – a *hogyan* artisztikuma.

Művészi konzervativizmus volt ez a javából. Lírai realizmus, amelyet az *Adyn* és a nyugatosok formalista költészetén nevelkedett vájtfulű versbarátok ósdinak és túlhaladottnak tarthattak, de amelyek a népiesek valóságfelfedező és feltáró munkássága tisztas helyet és rangot követelt. Joggal tartott elismerésre számot Bakó is, ki mindig azt írta, amit átélt és amit érzett, s magabiztos hittel, kitartóan rótt egymás alá a sorokká dagadó képeket, és formálta verssé, zárt verstani egységekké a logikailag és hangulatilag homogénnak érzett gondolatsorokat.

Nem tudni, készített-e vázlatokat élete nagy fordulópontjairól. Nem állnak rendelkezésünkre olyan kísérletek, olyan variánsok, melyekből az egyes élmények és jelenségek jelenéssé érésének útjára és módjára következtetni tudnánk. Monori élményekkel gazdagon átszőtt regényében, a *Kapaszkodók*ban ugyanis arra figyelmeztet: „Jó a gondolatokat mindjárt felöltöztetni, mert holnap már más ruhát akarnak, másképpen jelentkeznek és nincs meg az a forró varázsuk, amit a rögtönzés ad. A visszaemlékezés már hideg és józan”. Márpedig a *Hajnali párbaj*-t is jóval a szívszorító élmény után szedte versbe és adta közre.

Sokáig úgy tűnt, anyjának jobb a valóságérzéke. Szilaj összeütközésük végére újra a kilátástalan nyomor ütött fekete pecsétet. Csak a kitartó, magabiztos hit és a férfiónézet tartotta vissza attól, hogy szégyenszemre ne menjen vissza a Vas

megyei kicsiny falucskába. Nem segített rajta a szombathelyi pártfogók *Szávai Gyulához és Rákosi Jenőhöz küldött ajánlólevele*. Az első – az Iparbank titkára – hidegen elutasította: „Keressen helyet a mesterségében”, a *Budapesti Hírlap* ősz „fejedelme” pedig akkor zárkózott el támogatásától, amikor megtudta, tetszenek neki *Ady* versei. Ekkor „fölugrott, mint akibe a kígyó csíp. Szemét elzordította, segítségre nyújtott kezét visszarántotta. A forgalmiadó-könyvet, melybe verseimet irogattam, ölembe lökte: „Én nem tudok segíteni az elhelyezkedésében” – sziszegte. Ő meg napokig futkoshatott munkahely után. Végül sógorának, a Szent László kórház portásának a segítségével a járványkórház betegkísérője lett.

Korai halállal eljegyzett súlyos betegeket és halottakat szállított – olykor, ha gyors segítségre szoruló kisgyermekéről volt szó, karjai közt cipelt – a kórház területén a felvételi iroda és a járványosztály, illetve a „Sátán kertjének” titulált, elkülönített rész és a hullaház között. De tehetett-e mást? „Kint munkanélküliség vicсорog, bent legalább egy poloskával tömött nyugvóhely s egy falat kenyér megvált a napi éhezéstől” – emlékezett vissza regényében élete mélypontjának kétségbeejtő nyomorára és kilátástalanságára.

Nem férhet hozzá kétség: a járványkórház végtlenül szomorú munkahely, valószínűs siralomház volt. Arra döbbsentette rá, nem a nyomor lélekölő lápvilágát hagyta ott Nemescsón, hanem a „békés álmat”. Arra buzdította: ha teheti, hanyatt-homlok meneküljön onnan; az már a végállomáás. Egyedül a halálra éhezett, ijesztő csont-bőr-embereknek lehet a menedéke és pisla reménye. A magatehetetlen minden-mindegy éhezőké, akik megváltásként fogadják, ha a felvételi irodán valamelyik orvos megkönyörül rajtuk, és pár napra befekteti őket a járványbetegek közé. A munkatársai? Eltorzult lelkek, cinikus hullamosók és öltöztetők, szolgálknak beprotezsált züllött, munkakerülő földbirtokos-ivadékok, másokat kiszipolyozó lumpenek. Ilynek körében lett ő „vakok között látóember”.

Ismerősei megborzongtak, amikor „fővárosi karrierjéről” értesültek. „Szolgának mész, mikor itt a sok munka!? – pirongatta anyja is, amikor a ruhájáért hazament. „Más ember menekül a járványosoktól, te odamész szolgának? – lázadt és ágált benne az egészségügyi dolgozó. „Biztos kenyér mellől a bizonytalanságba!” – hüledezett a féltő anyai szív. „Jól van! Eridj! Hadd itt a vén anyádat! . . . a bábáságból is kiesek lassan! A fiam is itthágy . . . Ha én ezt tudom! Jobb lett volna megfojtani apró korodban!” – sopánkodott és dohogott tehetetlenül mellette zaklatott idegekkel.

Kilátástalanabb helyzetbe aligha kerülhetett volna. Maga a *József Attila-i* pokol mélye volt ez, s ami még elszomorítóbb – sokan ezt a munkalehetőséget is irigyelték tőle. Az élet kegyeltjének és pártfogoltjának tartották.

Szerencsére az élet útjai kifürkészhetetlenek. Most egy értő versolvasó – a jószívű és segítőkész „felvételes kisasszony” állt mellé, aki csalhatatlan érzékel felismervén határozott költői vénáját, rokoni és baráti körének segítségével

riporterekkel és szerkesztőkkel hozta össze. Pár nap múlva az egyik fővárosi lapban már lelkes cikk jelent meg róla, az őstehetségről, aki méltatlan körülmények között, küszködve tartja fenn magát. A cikk nemcsak társainak alattomos gonoszkodása ellen védte meg, hanem elindította az intézményes művelődés útján is. Korengedménnyel beiratkozhatott egy közeli polgári iskolába, majd annak sikeres elvégzése után *Kapy Béla* evangélikus püspök támogatásával – rövid ideig tartó „Wagner-gimnáziumi nevelőtanárság” után a soproni tanítóképző diákja lett, s ott a verseit megismerő miniszter kivételes engedélyével 3 év alatt tanítói képesítést szerzett.

Járványkórházi státusának emlékét egy az anyja hivatására is utaló, megejtően szép versben örökítette meg. Ez a *Két pillér közt*; a kezdet és a vég szolgálatának – a bábaasszony és a hullamosó végletes ellentétének konkrét képekre alapozott, objektív hangvételi párhuzama. Olyan tiszta, olyan hiteles ez az *Orosházi Szépműves Céh* kiadásában közölt vers is, akár a már idézett *Hajnali párbaj*. Figyeljük csak!

*Édesanyám gólya-néni volt.
A testnek koszorús kapuja
Előtt szelid örként vigyázott.
Én meg hullamosó lettem.
Akit anyám elindított, annál
Én tettem végső tisztaságot.
Ő sokszor meglóbálgatta, és
Rája paskolt a kedvetlenre,
És kinyitotta a szemeket.
Én lefogtam a gyűrt pillákat,
Örök vigyázzba állítottam,
És a fülébe súgtam: mehet.*

*Pillérek voltunk. Miközöttünk
Dagadt meg és apadt az élet,
S láttuk, hol vannak az örvények.
Bár az „első” és „utolsó” jajok
Lemostak rólunk minden mesét,
A látottakat úgy őrizzük,
Mint híd a hullámok énekét.*

Nos, ez is dísztelen kopár stílusú, tömör megfogalmazású vers. Nincs egyetlen felesleges szava. Mondanivalója kerek egész; arányos tagolású és pontos. Képeit egészséges léletszeretet és erős humanizmus fűti. Jelképe igazi telitalálat; nem gyöngíti jottányi képzavar sem. A két pillér – a bábaasszony és a hullamosó alakja

– akaratlanul is megnő; ők az élet nélkülözhetetlen szertartásmesterei, egymás munkáját reálisan értékelő, avatott „főpapjai” – az alfa és az ómega. A vers dalamtalan hangja külön érték – a gondolat fontosságát és elsőrendűségét preferálja. Hamisítatlan Bakó-vers. Eszköztelenségével az értelemhez és a szívhez szól: a mesterien kezelt mondanivaló vált ki most is erős emóciókat bennünk.

Első tanítói állása a Somogy megyei lankás-dombos Tab két tanerős evangélikus iskolája volt, ahol is egy sorkatonai szolgálatot teljesítő kollégát helyettesített. Nem várhatta tehát, hogy jó munkája elismerésül a tanév végén visszatartják. Ennek ellenére a pályakezdők lobogó hitével s egy hosszú kínkeserves küszködés után nagysokára célba ért férfi egészséges önérzetével és tanítói hivatás iránti szelíd alázatával végezte oktató-nevelő munkáját. Fáradhatatlan és szorgalmas volt; szerette tanítványait. Felettesei is becsülték kitartó munkafegyelméért és példás lelkiismeretességéért. A társadalmi ranglétrán kétség kívül „följebb” emelkedett a kaptafánál – 34 évesen „a nemzet napszámosa” lett. Segédtanító.

Örök mementóként – tőle szokatlan, kissé patetikus hangon – már a soproni preparandián összegezte magának az eszményi tanító kötelmeit, a követendő erkölcsi ideált és gesztusokat. Verse kissé szólamszerű még – nélkülözi a gyakorlati munka igazolását. Mintha csak a képzőben hallott ismérveket, szakmai irányelveket és tudnivalókat igyekezett volna versbe préselni:

Ne feledd el!

*Ha majd azt mondják egyszer: Taníts!
Egy sárból vert, dugott faluban –
Terád támaszkodik majd minden,
De te nem támaszkodhatol senkire.*

.....
.....

*Te léssz a vágyak csúcsa, melyet áhít a kicsiny,
De az élet törvénye is te léssz, ha megfojt a sár,
Mert a holtakat is kísérned kell,
És az asszonyok is téged vágnak,
Még lázadó karral is átfog a falud,
De néked visszaölelned nem szabad,
Ott te léssz a minden, te léssz a semmi,
És semmis voltodban te léssz az örök,
Ha csak egyet is lépett a falu utánad!*

Tab, ahol az állástalan diplomások és nyomorenyhíthó akciók zord időszakában menedéket kapott, formás és eleven Balaton-közeli község volt; egy kisebb föld-

rajzi egység ipari, kereskedelmi, közigazgatási centruma. Jelentős értelmiségi bázissal rendelkező település: járásbírók, szolgabírák, papok, orvosok-körorvosok, ügyvédek, közjegyzők, adóhivatali tisztviselők, telekkönyvvezetők, körjegyzőségi dolgozók, banktisztviselők, kulturált kereskedők, sikeres ipari vállalkozók népes hada fémjelezte rangját. Nem „sárból vert, dugott falu”, ahol a tanító „a minden és a semmi”.

Bakó – ahogy az itt írt, majd a későbbi, első iskolájára és munkahelyére emlékező versei tanúsítják – nem lett az újfajta életvitel szálnalmas követője és rabszolgája. Nem igyekezett baráti kapcsolatokat kiépíteni a község vezetőivel. Nem tudni: józan tartózkodás, oktalan félelem vagy valamiféle belső tartás okozta-e, hogy eldobván a zsellérsors nyomorúságos gönceit, nem használta ki a beosztásával együtt járó, szinte kézenfekvő lehetőséget a vidéki értelmiség szellemének alaposabb megismerésére, új barátok szerzésére. Attól tartott, hogy körükben társatlan idegen lenne a maga lehangoló lázáros élménykincsével, hiszen a kezdőember félszegségével a „hivatalt is kényszerzubbonyként hordja” még magán, s reménytelen minden kísérlete az elfogadható, egészséges asszimilációra? Hiába *őrli-rágja a sok illemet*, mindenre csak „nem” a felelet.

Erős népi elkötelezettségével a somogyi kisemberek körében lelte fel azt a rokonszenves közeget, amelyben jól érezte magát. Az ő szemüvegükön át nézte a két tornyú és a két kéményű (*Somogy* című versében egy kisebb téglágető kéményét is beleszámítva három), „százlépcsős” falu küzdelmét a gazdasági válsággal, és becsülte Somogyország „lázkodó honát – a fajtáját féltő végzetes magyar”: Koppány birodalmát, ahová azért vetette a sors, hogy újra „szítsa a vért s az ősi dacot”, és meggyőződjék róla, vajon az

. *alélt arcokon*
Fel tud-e gyűlni még a fájdalom,
Mikor a lázadók, a Koppányok
Keservét

dalba harsogja.

De harsogta-e vajon koppányi daccal? *Féja* politikai agitációjának tüzével és erejével kétségtelenül nem. Ő csak apró gyertyácskákat gyújtogatott jelzőlámpásoknak a valóság irtóztató sötétségében. Nincs bennük heves, indulatos vád. Talán nem is bízott szavainak forradalmasító erejében. Írt mégis. Látszólag politikamentes objektivitással, mintha *Illyés* valóságfeltáró buzgalmét és később megfogalmazott elvét („. . . növeli, ki elfödi a bajt”, s „ki szépen kimondja a rettenetet, azzal fel is oldja”) követte volna. Vagyis „csendes forradalmárként” szolgálta a „zajtalanul és félelmesen” érő időt.

A „céltnál élet”, a „gonosz nincs” uralmának riasztó, figyelmeztető jegyeivel Bakó már a gazdasági krízis első éveiben Tabon megismerkedett. A valóság ápo-

rodott, „rothadó szagát” a frissítő balatoni szél sem tudta elfújni. Egy szívszorító találkozás a tanítás végeztével a tanterembe visszasettenkedő, padok alatt kenyérhulladékot kereső éhes gyermekkel, „ököllel vágta arcába” a keserű tény, a megcáfolhatatlan igazságot: hiábavaló és céltalan itt minden erőfeszítés – bármilyen verejtékes legyen is –: az otthon nyomora ellehetetleníti az iskolai nevelés örök eszményeit. Az élet szépsége és értelme csalóka mese csupán, ha éheznek a nép. Gyökértelen és ingatag, kiszikkadt ideák – a családi ház, a társadalmi környezet „egyetlen rideg szava”: nincs kenyér! elegendő, hogy menthetetlenül kudarcra és halálra ítélje őket.

1931-ben három kéményének „temetős csendjével” és golgotás hangulatával (balon függ a remény, jobban a nincs, a középsőn haldoklik már az élet) búcsúzott tőle a vedlő, régi élénk színét és üde szellemi frissességét veszítő középdunántúli község. Hagyta, keresse máshol élete és rendeltetése értelmét. Így jutott át a Tiszántúlra, Orosháza tanyavilágába, az ún. monori határrész két tanerős, egy tantermes iskolájába, ahol a IV., V. és VI. osztályosok és az ismétlősök oktatását bízták rá.

Színes új világ, új típusú emberek fogadták itt: dolgos, célratörő parasztok. Szöges ellentétei azoknak, akiket szülőfalujában ismert. Ott – ahogy írja – „a lelkek tunyák, alusznak”, s a társak

*a merészeket gúnyos, hideg
szemmel lohasztják csüggedőre,*

itt vállalják az izzadáson, nehéz munkát, s „a rohanó élet útjából” nem állnak félre „pipás szemlélőnek”. Az előző évtizedek: a századforduló „csikasz dühe” dolgozik bennük; a „garasmentő mánia” és a „legendás koplalás” úgy megedzette, úgy rászabadította őket a vagyonszerzésre, „mintha valami évszázadok alatt fölhalmozódott irgalmatlan éhséget akartak volna megennyhíteni” (*Darvas: Egy parasztcsalád története*). Gondolkodók és földimádók – anyagiasak és vagyonszerzők. Rátartiak, kik az „asszonyukat is földdel mérik”. Büszke garral, mint uralkodó a várából tekint végig mindegyik a maga asztagjain; tekintélye és hatalma a „birtok” függvénye:

*Ahány holdja, annyi lépcső,
Százon fölül nincs már irgalom.
Gőg a trónja, onnan ítél.*

Monoron valójában az okosan irányított kisbirtok életrevalóságán ámult el Bakó. Más szóval: felismerte a belterjes gazdálkodás, a kisbirtok-kultúra változottságának a fölényét a nagybirtokkal szemben. *Féjához* hasonlóan benne látta az általános nyomorból való kilábalás lehetőségének egyik legbiztonságosabb

tényezőjét. Gyönyörködve szemlélte a „legnagyobb magyar falu” vallomások piacát: a „baromfihadseregek, tojáshegyek, gabonászsákok ezredeit” s a konyhakertészet remekeit. „A magyar föld élő múzeuma” lett számára is az orosházi piac, és kifogyhatatlan buzgó forrása az ésszerűen termelő tanyai kisgazdaság. Piaci napokon, *városba menve* egyenesen megittasult az eléje táruló festői látványtól, a lenyűgöző, erőt sugárzó paraszti demonstrációtól:

*Tíz kocsi, húsz kocsi, száz kocsi mind rohan.
Szépek a hajtók, s kik húzzák táncosan.
Parasztkevelység zsúfol meg minden kocsit
A küllőktől egész a pompás ostorig.
Reszket a lég is, mint csókleső kamasz,
Még az út is rövidebb, mert sejdül a tavasz.
Tíz kocsi, húsz kocsi, száz kocsi mind tele,
Ömlik a vidék vére, húsa, veleje.
Röfög, kottyog, gágog, pityeg, bög és nyerít,
Most viszik a tanyák örök zenészeit.
Mind hangol és próbál, hogy tudjon hangzani,
Mert jöttük jelzik a város tornyai.
Száz kocsi, kétszáz, tán vége se szakad?
Mintha nászra menne, minden csak kacag,
Csattog, gördül, harsog a szép kocsi-folyam,
A hajtók s a lovak versengnek boldogan.*

Ez a mámor nem holmi parasztromantika szülötte, hanem a valóságé. Bakó zuhatagos életének sötét élményvilága, zsellér-józansága, végtelen realitásérzéke s mindenekelőtt a tanyai árutermelő kisbirtokos szegényparaszti környezettel kiépített nyílt, őszinte kapcsolata is hevesen tiltakozna a hazug hangvétel és hurráhangulat ellen. A paraszti gondolkodás ugyanis mindig a konkrét valósághoz tapad, abba kapaszkodik, bármilyen változáson megy át az élet. Ezért nem téved sokat. Bakót is, aki önkéntesen vállalt külföldi vándorlásain – a nyári szünidőben többnyire gyalog járta végig fél Európát, és ki így sokféle emberrel kerülve személyes kapcsolatba, – jól megismerte a társadalom különböző rétegeinek természetrajzát, ez a racionális-reális életszemlélet védte meg az aránytévesztéstől. Költői látásmódján, jóllehet többen sorolták teljes joggal a népi írók eszmetársai közé (versei közt az *Adyt* dicsőítő, *Móricz Zsigmond*ot és *Szabó Lőrincet* búcsúztatók mellett *Sinka*, *Féja* és *Illyés* nevével és dedikációjával találkozunk), ezért nem hagyott semmi nyomot *Szabó Dezső* neoromantikus parasztimádata és „nehéz földalatti rázkódásokra figyelmes”, dühödt, lázadó expresszionizmusa. Verseiben, prózai írásaiban nincs semmi ködös tragikusság, sem nemzetféltő pesszimiz-

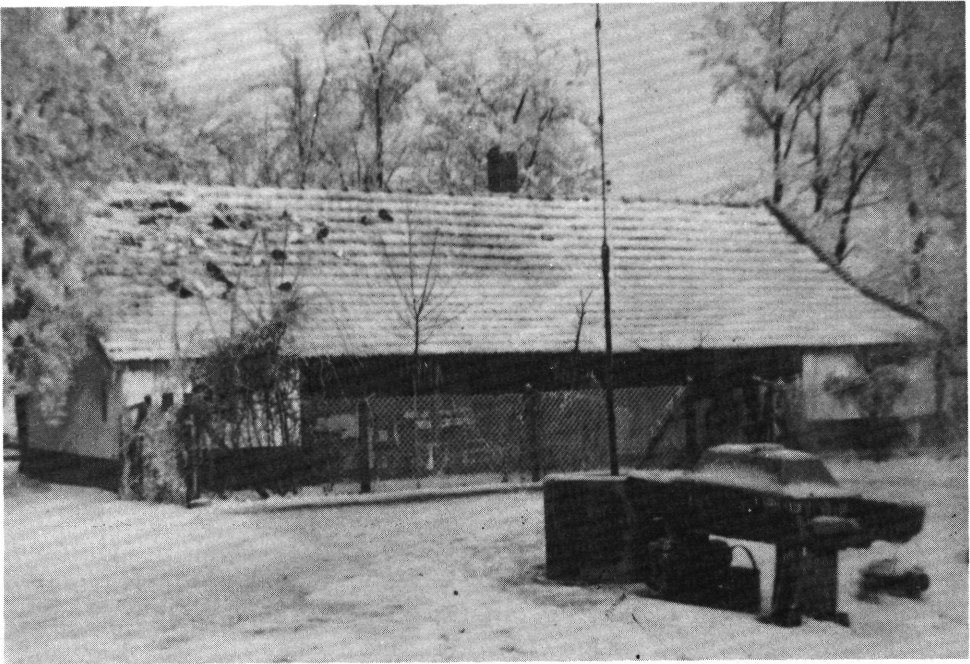
Bakó József az 1930-as évek végén (Bérci László felvétele)

Az Orosháza–Monoron működő tanyai iskola az 1940-es években (erdős Tóth Sándor felvétele)

Erdős Tóth Sándor tanyája tavasszal az 1960-as években (erdős Tóth Sándor felvétele)

Erdős Tóth Sándor tanyaudvara télen (erdős Tóth Sándor felv.)

mus. Parasztjai mégcsak véletlenül sem kérkednek nemzetfenntartó, hagyományvédő szerepükkel. Harcaikat kizárólag a pusztá létért, saját fennmaradásukért – az élet iratlan törvényének engedelmeskedve – vívják a nyomor és a kegyetlen, kérlelhetetlen természet ellen a gazdagodás ígázatában és reményében.

Bakó sohasem írt harci riadókat, politikai tézisverseket, mint *Csizmadia Sándor*. Azt sem várta, amit a „víg magvető, a pusztát taposó” fiatal *Darvas*, hogy tudniillik „kacagása ének lesz az új világok boldog emberének ajkán”, ha „teremtő dalát a régi bús világ másnak adja át”. Nem volt agitátor-költő. Dalai-ban nincs kirobbanó indulat, nincs vezércikkszerű politikus hangvétel, nincs nyílt osztályharcosság. A szegénységbe belenőtt és beleszokott ember józanságával valós helyzetképek: a kisparaszti zsellérélet fájó emlékei kelnek életre és fogannak vallomásos versekké lantján. Csupa személyes tapasztalat és élmény, szépités nélkül – közlő, kijelentő mondatokban.

Szokatlan hangnem ez, mert a tanyai tanító, ha költői vénával rendelkezett, mint *Simándi Béla* a közeli Aranyadalmán, óhatatlanul a politika felé sodródott. Nem tudott menekülni a paraszti világ gondjai elől. Iskolája szellemi központ – a folyamatos kapcsolattartás centruma; népművelési rendezvényeket, téli tanfolyamokat lebonyolító intézmény, könyvtára szabad művelődési bázis volt. Ő meg a tanyai családok „pennás embere”, írnok és tanácsadó egy személyben. Lakása – amennyiben békében akart élni önmagával, már csak ezért sem lehetett hideg elefántcsonttorony. Amikor aztán végleg letelepült és teljesen feloldódott (otthonra lelt) a tanyán, kellő érzelmi-szemléleti azonosulással a reá bízott kis közösség mindenese: hiteles szószólója, érdekvédő harcosa, hagyományvédő krónikása, életének, életmódjának, szokásainak megörökítője, szisztematikus rendszerezője lett.

Sokak szerint Bakó hamar megtalálta a közös hangot monori környezetével. Könnyen lehet, hiszen többnyire rokonlelkekre lelt itt. Őszinte és megbízható, adott szavukhoz ragaszkodó emberekre, kik rövid idő alatt benne is hasonló személyiségjegyeket: emberséget és egyenességet, meleg segítő szívet és természetes közvetlenséget ismertek fel. Tudták, megbízhatnak benne; szája „nem ereszt bohó pillangókat”. Állja a szavát; együtt érez velük és felelősséggel viseltetik sorsuk iránt, mint akinek a lelkét az étellel vívott ádáz harc formálta sziklakeménynyé. Az itt és most tudatával a jelenben élő költőként a való világ mozgástörvényeinek ismeretében értelmezi a jelenségeket, s a legszigorúbb realizmussal, túlzás nélkül, kérlelhetetlen valóságigénnyel fogalmazza meg élményeit. Nem a kompromisszumkereső, aktív író-politikusok eszével és indulatával, nem is az élesen fogalmazó zszurnaliszta szenvedélyével, hanem a külső cico-mát kerülő költő szívével, aki az élet „nyomortavából” sokkal többet merített, mintsem hogy túlozza a paraszti nyomorúságot. Ezért képes az egyediben, az esetlegesben az általánosat láttatni és kifejezni. Ezért van az, hogy bár látszólag

politikamentesen közelített a társadalmi léthez, mondanivalójával és szándékával, vitathatatlan konkrét igazságaival és tényfeltárásával mégis politikai célt szolgált. Nemcsak azt tudatosította tehát, hogy a sivárnak és mozdulatlanak tartott tanyavilág gazdag tárháza a költői témáknak, hanem azt is, hogy a tanyai pedagógus, az úgynevezett néptanító olyan elkötelezett híve és társa tud lenni a „kültelki” népnek, hogy még a bethleni konszolidáció sem tudja magához édesgetni és megszelídíteni – asszimilálni.

Bakó számára az irodalom olyan önkifejező eszköz volt, amellyel saját maga kínzó töprengéseinek, emberi fájdalmanak, konkrét érzéseinek, megörökítésre érdemes élményeinek, kevés szívvidító örömeinek adott hangot. Versei mégsem kimondott egyéni tudósítások. Mondandói sohasem öncélúak; mindenkor képesek társadalmi helyzetképekké dagadni és közösségeiké válni. A gondolat tiszta népi tartalma, kétségbevonhatatlan konok igazsága éltei őket. Az emberi hitvallás erejével hatnak. Ezért hitelesek és pontosak, akár a szociológusok rideg és szikár tényei és adatai. Csak nem a tudományos, hanem a művészi igazság törvényeinek engedelmeskednek.

Az alábbi vallomását emberi és költői hitvallásnak is elfogadhatnánk:

*Nem tudnék nevem mellé feküdni.
Hallanám, ahogy a betűk hörögnek,
És sírják: nem érdemel az tollat,
Akit minden fordulat megvehet,
És nem hallja, hogy a fordulónak
Rejtett gazdája markába heheg.*

Bakónak – egész irodalmi munkássága igazolja – volt bátorsága ahhoz, hogy élete nagy megpróbáltatásait nyílt-karakán őszinteséggel közreadja. Nem tudott óvatosan lapítani. Önmagát adta mindig, mint akinek nincs semmiféle rejtegetni valója, hiszen nemcsak rokonszenvezett, de mondhatni testestül-lelkestül – érzésre-gondolkodásra – azonosult környezetével.

A helyi visszaemlékezők (*erdős Tóth Sándor, Násztor György, Tóth György stb.*) Bakó gyors feloldódására vonatkozó szavainak éppen ezért lehet valamelyes – egy-egy adott alkalomra érvényes – valóságtartalma, jöllehet *Sinka István*-nak *A fekete bojtár vallomásaiban* olvasható pillanatképe arra mutat, hogy József Attila jogos óvatosságra intő „ne tékozzol bizalmadat”-elvé jócskán dolgozott benne.

Nézzük csak! Igen tanulságos, amit mond.

A Kecskemétről Szeged, Hódmezővásárhely érintésével kerékpárral hazafelé igyekvő költő „egy magányos útszéli tanyaforma épületben”: a tanyai iskolában lelt rá Bakóra, akit addig csak hírből ismert. Megismerkedésüket a következő-

képpen örökítette meg: „Egy fekete glottköpönyeges ember kék-mázos rossz fazékból csirkéket etetett a tornác véginél.

– Kit keres maga? – mordult rám.

– Bakó Józsefet!

– Én vagyok. Maga kicsoda?

– Sinka István.

– Sinka? Csakugyan! Ismerem a nevedet! De azt nem tudtam, hogy te ilyen csavargóféle vagy!

– Csavargó? Én? – Én nem vagyok csavargó.

– Hát jó, jó! – hökkent meg Bakó. Azír, ha már itt vagy, gyere be!

Egy pillanatig azon gondolkoztam, hogy jó lenne innen szó nélkül kifordulni a kapun, és karikázni tovább, hisz íme jó az idő, s ha elfáradok, az úton szunnyadhatok egyet az árokban. Bakó észrevette tétovázásomat, csirkéit mentegetőzve ott hagyta. Megismerkedtünk. S mire az este vékony ködje rálebegett a tájra, a hűvös ember felmelegedett. Bizony e nélkül a melegség nélkül hideg lett volna a takaró alatt nála. Reggel, mikor előjöttek a tanyasi gyerekek az iskolába, elénekeltette velük a finn himnuszt, aztán elkísért egy darabon. Mikor már elköszöntünk, még utánam fordult, és azt mondta: Neked jó! Te szabad vagy! Látod, én így nem mernék élni! . . . Ne is add fel a szabadságodat soha!

Már jól eltávolodtam tőle, de még mindig azon gondolkoztam, hogy szegény rabbá lett ember, hát miért nem teszi magát szabaddá, hisz előtte a nagyvilág. Lám engem is írnoknak és altisztnek faragnának, de én inkább futok faragatlanul, bizonytalan útjain a világnak. Igen, mert én tudtam, hogy sokkal jobb, ha az embernek a teste rongyolódik, minthogyha a lélek fagy meg!”

Tudatosan vállaltuk a regényrészlet ilyen terjedelmes bemutatását, hiszen általa új vonással gazdagíthatjuk Bakó portréját. Nemcsak arról van itt szó, hogy *Sinkában*, a *Himnuszok Kelet kapujában* délkelet–alföldi költőjében természetesebb és közvetlenebb, bizalmat árasztóbb élmények és tapasztalatok éltek a föld gyermekeinek váratlan összetalálkozásáról, mint a Nyugat–Dunántúl lassan felmelegedő, zárkózottabb képviselőjében, hanem arról is, hogy milyen erős érzelmi szállal kötődött Bakó – a közösségi lélek – a szabadsághoz, az önálló, a pártoktól, intézményektől független, el nem kötelezett élethez.

Vérmérsékletük, jövőképük, parasztsorhoz kötődésük, költői képzelőerejük és eszköztáruk gazdagságát tekintve is könnyen felismerhető minőségi különbség van köztük. *Sinka* az alföldi nyomorgó, nincstelen parasztok, pásztorok és juhászok, béresek és cselédek kínját a saját bőrén érzékelte, gondjait töviről hegyire ismerte és belülről élte át nap mint nap. A költészetnek és a költőnek mágikus erőt tulajdonított, s a verset szülő rideg tényeket – azoknak másodlagos szerepet szánva – egy magasabb jelzőrendszer síkján emelte tiszta költészetté. Bakóban nem izzott ilyen hófokon a lelkében és tudatában elraktározott paraszti

élmény. Költői szókinccse konkrét, kifejezésmódja, képalkotásmódja a népi hiedelemvilág szellemétől idegen, képanyaga reálisabb és valóságihűbb volt. Sinkában az egyetemes szépség felmutatásának a vágya és akarata elsúlytalanította a direkt társadalmi kritikát és légiesítette a tényeket, – Bakó a tényfeltáró és megörökítő líra reprezentánsa viszont bármennyire habzsolta is az élményeket, valójában csak *tanú* lehetett; nem élt benne annyira új közösségében, hogy teljesen egynek érezhesse magát vele. Ezért kissé kívülről és felülről nézte küzdelmét. Feltehetően amiatt kötődött erőteljesebben a valóságélemekhez, és szánt nagyobb szerepet az objektív tárgyi igazságnak. Irodalmi műveiben – verseiben és prózai megnyilvánulásaiban – maguk a tények agitáltak, ő csak híven demonstrálta azokat. Nem hagyta, hogy megfinomodjanak; ragaszkodott dísztelen kopárságukhoz, akár *A holtak derese* sárrétudvari illetőségű parasztköltője, a reménytelenségbe szinte belerokkant *Nagy Imre*. Vagyis komor alaphangulatú valós helyzetképekben keltette életre az orosházi tanyavilágot, így tiltakozván a hivatalos Magyarország „napsütéses” beállítása ellen.

Otthonosan mozogtak mindketten a pusztán és a tanyák világában. Réálisan mérték fel és ítélték meg a napi események társadalmi súlyát és jelentőségét. *Sinka* – a fekete bojtár – szeme azonban mélyebbre ásott és messzebb látott. – Benne – minthogy hosszú évtizedeken át volt közvetlen élő kapcsolata a természettel, – erőteljesebb és egyetemesebb igénnyel jutott érvényre a táj szelleme – a genius loci: a parasztsors fájdalma és öröme. Zsigereiben hordta, idegeiben őrizte a pusztát és a népelet fantáziát élénkítő rejtelmeket és ódon babonáit. Helyzetképei ezért lettek elvontságuk ellenére hitelesebbek és összetettebbek, tömörebbek, mégis többet mondanak és kifejezőbbek.

Úgy tűnik, a köztük lévő szemlélet- és habitusbeli különbségeket szokatlanul hamar közvetlenné – barátivá? – oldotta a költészet. Ez pedig óriási dolog, hiszen Bakó, ki *Sinka* tudósítása szerint a bemutatkozás után nyomban letegezte őt, mindennapos hívének – ahogy ő nevezte: népművelő munkatársának, *erdős Tóth Sándornak*, az orosházi múzeum irattárában elhelyezett levelezésük tanúsága szerint még 1956. karácsonyáig – feltehetően később sem – ajánlotta fel a tegező viszonyt, noha feleségével és gyermekével egy álló hónapon át élvezte szíves vendégbarátságát a Külső-monori tanyán.

Vajon mivel volt, mivel lehetett egyediségében is több a *Sinkával* folytatott, késő éjszakába nyúló beszélgetés? Azzal, hogy a magányos farkas szabadságát tudatosan vállaló rokonlélek költő friss gondolatisága, szemnyitogató, harcosszerű érvelése, eredeti ízű, gondolatébresztő töprengése új látásmódot és új távlatokat nyitott számára. Egyértelművé tette: nem lehet számára más út, csak a népiek útja. Okos és hathatós segítséget nem várhatni azoktól a hivatalos tényezőktől, kik a szegények gondját-baját talán „szívükre veszik”, vállukra venni azonban „nem bolondok”. Az újjászületés, a felemelkedés egyetlen és kizárólagos biztosí-

téka a népi összefogás; a szép jövő megformálásához pedig igenis van kellő szellemi és fizikai erő. Van elég emberanyag és munkáskéz. Több volt azzal is, hogy nem elégedett meg a helyzet tarthatatlanságának pusztá regisztrálásával, hanem azt várta a költőtől, hogy a népi egység, a paraszti összefogás szükségességének megalkuvást nem ismerő agitátora és propagálója legyen, „akár szirten, akár lápon, Dunántúlon vagy Biharban” éljen és tevékenykedjék is.

Ez volt a többlet. Erre következethetünk mind Bakó szabad élet után sóvárgó búcsúszavaiból, mind *Sinkához* írt verséből (*Nem igaz...*) Mintha csak az abba-hagyott gondolatokat folytatná, hívja segítségül itt saját érzéseit, és védi teóriáját a szegényparasztokban évszázadokon át munkáló, egymást védő spontán szereztről, a generációs törvényről és emberségről:

..... táplálékot
Szerezni a törzsi fának!
Sziklát marni, vagy a sziket,
De a munka meg nem állhat.
Jaj nekünk, ha megtorpannánk!
És a gyökér nem keresne
Újabb eret, dúsabb tápot,
Hogy legyen a levelekbe
Harsogó zöld, piros virág,
Súlyos gyümölcs

Egyikőjük sem volt teoretikus alkat; a parasztsors tárgyhoz ragaszkodó, érzelmi felhangok, fellobbanások nélküli, adatszerűen pontos feltérképezését viszont szükségesnek tartották. Őket arra rendelte a sors, hogy a nagy igazságnak – a paraszti élet döbbenetes mélységeinek a szociológiai igazságot és a szépség humanizmusát ötvözve adjanak hangot. Nem élt bennük sem a historizált monográfikus szociológia szolgálatának, sem a jelen totalitárius ábrázolásának ösztönző tudata, mint *Darvasban*, ki Orosháza parasztságának horizontális és vertikális számvetésére, vagy mint *Simándi Bélában*, ki a közvetlen tanyavilág társadalmi-néprajzi elemzésére vállalkozott. (*Darvas: A legnagyobb magyar falu: Egy parasztszalád története*, illetve *Simándi: A mai pusztá.*) Tegyük hozzá mindjárt: megfelelő szakmai felkészültségük, előtanulmányuk, kellő rálátásuk sem volt ehhez, sőt vidéki elzártságuk sajátos körülményeik, életvitelük is akadályozta volna a szisztematikus munkát: a zavartalan adatgyűjtést, és az aprólékos, rendszerező feldolgozást. Helyesen tették tehát, hogy a valóság szépírói tükröztetését egyetlen pillanatra sem cserélték fel a szociográfia és a szociológia pozitivista adatokra alapozó szárazabb vizsgálódásával.

Nem sokkal Bakó Orosházára kerülése után már kiéleződtek azok a gazdasági

feszültségek, amelyeknek helyes megoldására csak olyan politikai erő vállalkozhatott, amelyik felismerte, hogy „csak az objektív megismerés adhat szilárd alapot a jövődő politikájának”, s ezért programját, irányelveit az élő valóság párt-érdekeken felülemelkedő tudományos megismerésére alapozza. Az időközben megindult falukutatás gondolatrendszeréhez ekkor még „nem kapcsolódott konkrét cselekvési program” (Erdész Ádám), de Bakó, a szimpatizáns költő, máris magabiztos hittel és elkötelezettséggel vállalta a politika és a társadalom közötti szakadékon átívelő hídhoz vezető út szerepét:

..... hídnak lenni nagyszerű végzet.
Tudni! – aki rajtam a toronyba jut,
Föllelheti magát száz alakban,
S múltját kinn hagyhatja – mint rossz sarut –,
Én pedig csak út maradok, csak út.

(Én csak út maradok)

A monori tanyák korabeli szegénységének viszonylagossága valóságos üdítő oázis volt a „nemzeti nyomor” tengerében. Bakó sem láthatta itt olyan sötétnek a paraszti életet, mint a közeli rákóczi telepek, vagy a távolabbi vidékeken élők. Őt, az állami tanítót, akár a tipográfus Kner Imrét, mégis közelről foglalkoztatta az általános helyzet: mi lesz az országgal, és mi lesz a gazdával az 1930-as 14 pengős búzaár mellett (később, az ún. bolettás világban még kevesebbet fizettek érte). „Mi lesz a magyar agrárrendszerrel, amely kiuzsorázta a földet”, s a magyar búzát versenyképtelenné tette a nemzetközi piacon? S „főként mi lesz a szegényemberrel, aki a nyáron annyit ha keresett nagy nehezen, ami pár hónapra elég, s ha télen már nem lesz mit ennie? Mi lesz egy olyan országgal, amely sok millió mezőgazdasági munkaerőt csak 8–10 hétig tud egy évben foglalkoztatni, s aztán nem képes nekik munkát és kereseti lehetőséget biztosítani?” (Kner Imre levele Conrad Gyulához, 1930. szept. 22.)

Ha nem is számolt utána, mint a töprengő gyomai nyomdász, hogy nálunk „vagy 150 millió felhasználatlan munkanap vész el évente, amelyet a mezőgazdaság nem tud hasznosítani” (Kner Imre Fülep Lajosnak írt levele 1938. ápr. 28-án), két dolgot azért világosan és pontosan megértett. Egyrészt azt, hogy a 30-as évek elején országszerte csakugyan a falusi szegényparasztság helyzete volt a legaggasztóbb, másrészt – mint volt falusi kisiparos –, hogy a falukutatás nyomán meginduló mentőakciót nem lehet és nem szabad kizárólag egy osztályra vagy rétegre korlátozni. A különböző foglalkozási ágak dolgozóinak életét és sorsát erősebb szálak kötik egymáshoz, mint azt a politikusok egyike-másika gondolja. A társadalom olyan komplex egészet alkot, amilyenről Menenius Agrippának

az emberi testrészek szerves kapcsolatáról szóló meséje napnál világosabban beszél.

A gazdasági válság sokakban érlelte meg a paraszti életformával való szakítás gondolatát. Az idő egyre inkább azt tudatosította velük: a hagyományos értelem-ben vett paraszti gazdálkodásnak többé nincs reális távlata. A kapitalista áruter-melésre való áttérés, a mezőgazdaság iparosításának költséges folyamata, a jól szervezett munkamegosztás és piacgazdálkodás sikere egyre jobban rávilágított a kötöttségeitől nehezen szabaduló hagyományos mezőgazdaság versenyképte-lenségére és tarthatatlanságára. A gépesítés látványos térhódításával végül az improduktívnak bizonyult munkaeszközök tudománytörténeti kuriózumokká, termelési folyamatokat érzékeltető múzeumi tárgyakká, rekvizitumokká váltak, a föld mindenhatóságába vetett hit megrendülésével pedig a régi népi kultúra is tűnedezni kezdett – átalakult. Eltűnt a népviselet; ahogy *Csanádi Imre* jellemezte a kort:

..... a világ kikopik
ó-jelmezekből, pamutruha rongyát
eszkábálja össze falun az asszony –
ez ma a népi viselet.

A versengő, rivalizáló paraszti kivagyiság, a megszólástól tartó félelem is kicseréltette a régi bútorokat és felszerelési tárgyakat. Megváltozott az élet- és gondolkodásmód. „Nem mi kezdtük – szögezte le *Parasztok* című művében *Erdei Ferenc* 1938-ban. A világ változott meg körülöttünk, s mi a látottak után megyünk, amikor mi is megváltozott lélekkel szemléljük a világot”.

A paraszti életmód felbomlása természetesen nem a gazdasági világválsággal kezdődött. Az csak a radikális változás egyik legszembetűnőbb jelzőállomása volt. A nyomorba beleszokott Bakó már aligha találkozott speciális tüneteivel Monoron. Ezért nem érezte túlságosan elviselhetetlennek: „magyar temető”-nek az országot. Ott a monori tanyákon már hamarabb lejátszódott az ízlés- és szem-léleti forradalom. Ő már olyan helyzetbe csöppent bele, amelyben nagyrészt megtörtént a mezőgazdaság gépesítése, s a parasztgazdaságok áruter-melésre vál-tottak át, amint ezt a *Városba menve* című, általunk már idézett verse is alátá-masztja. Sőt mi több – a „magának rág mind, aki rág” elvet is kezdte felváltani, ha bátortalanul körülményeskedve és akadékoskodva is, a szövetkezés gondo-lata. (Lásd *Hangya*; ill. *Tejcsarnok* c. novella, *Kapaszkodók* c. regény több mozza-nata.)

A vasútépítés ide már a századvégen közelhozta a világpiacot – a minőségi ter-melés elkerülhetetlen parancs lett. A lemaradni nem akaró, vállalkozó kedvű orosházi paraszt pedig lépést tartott a fejlődéssel. Nem félt „a termékszerkezet”

átalakításától, új módszerek és eljárások bevezetésétől, a gépesítés költségkihatásától, s egyhamar élharcosa lett a mennyiségi és minőségi árutermelésnek. Sokat mondó adat – már 1886. október 4–6-án több orosházi középparaszt ment át Derekegyházára, hogy a „Savage” rendszerű gőzeke „szántási próbáját” megnézzék és működési elvét tanulmányozza *Károlyi László* gróf birtokán, sőt hamarosan meg is vásároltak közös használatra egyet. Közismert az is, hogy a vidékiek még 40–50 km. távolságból is előbb Orosházára fuvarozták be gabonájukat, csakhogy az itteni indóház bélyegzőjével ellátva szállítsák el, mert így biztos piacra letek, és mázsánként 10 fillérrel többet kaptak értük. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a szűr és a guba, „a sípuju” – kézelő, gallér és ránc nélküli ing és a 4 soros gombbal ellátott ujjas, a „szürkankó és a szürnadrág” meg a fehér gatya már a századfordulóra eltűnt, akár a virító színű pántlikákkal díszített aranycipke a lányok fejről és a piros csizma a lábukról. (A helyi népviselet részletes leírása *Veres József* Orosházáról írt településtörténetében (1886) és a *Nagy Gyula* szerkesztette Orosháza története és néprajza című városmonográfiában olvasható). Előbb a fehérszínű szakított vele, és hódolt be a „városias” divatnak és a „fényűzésnek”. Bizonyára nem azért, hogy *Hunfalvy János* korabeli, ma már megmosolyogtató hamiskás véleményét támasszák alá: tudniillik, hogy „Orosházán – úgy mint más alföldi helyeken is – a szépség istenasszonya nem a szép nemre, hanem inkább a férfiakra pazarolta kegyeit”.

1931 őszén szülőfalujából, Nemescsóról egyedül jött Orosházára Bakó. Édesanyja nem tartott vele. Ő csak akkor jött, amikor fia véglegesített állást kapott. Szokás szerint – s az illemnek és előírásnak megfelelően – előbb az anyaiskola igazgatójánál: *Münstermann Ernő*nél tisztelgett és jelentkezett le, ki nagy tekintélyű kollégáját: *Balassa Jánost*, a monori iskola 12 éven át volt fáradhatatlan és lelkiismeretes tanítóját kérte fel, kísérje ki új „állomáshelyére”, és ismertesse össze a tanyaközpont hivatalos vezetőivel és irányadó személyiségeivel.

Bakóra az újdonság erejével hatott a tanyavilág. A Dunántúlon nem látott hozzá hasonlót. Szokatlan volt lakóinak férfias tartása, büszke önérzete, alázatot nem ismerő dacos magabiztossága. Jóleső meglepetéssel szívta magába a váratlan élményeket, s hamar megszerette az alföldi dolgozó parasztot, a „rideg” tanyai embert. Becsülte értékes tulajdonságait, ha tiltakozott is a társadalmi hierarchia uralkodó törvényei: a suba subával, és az aki fizet, az petyegtet – elv ellen. Csozált meg a megható munka- és földszeretetét, véleménynyilvánításának bátorságát, élvezte színes beszédét, célratoró érvelését, a benne dolgozó, többre törő kezdeményező kedvet, az agrártudomány fejlődésével való következetes, tudatos lépéstartást, a természeti csapásokkal dacoló lelket – az örök újrakezdés konok elszántságát és magasszintű erkölcsiségét.

Ezért tisztelgett részrehajlás nélkül, de rokonszenvvel a nyakas és rátarti, az anyagias és vagyonszerző, káromkodó és pörlekedő „örök paraszt előtt”:

Ahol most élek, nincs fészület,
Se a mezőben, se az út felett.
prédikátorok nyakas népe ez,
A kereszt neki csak búzát jelent.

Nincs szüksége térdepelésre,
Alázatosan senkit se szeret.
Káromkodik, ölel, pöröl,
De nem csókol senkinek kezét.

.....

.....

Góg a trónja, onnan ítél,
Szívébe jutni, jaj, de nehéz,

.....

Idő és tér fölött áll:
S rejtelmes néma arca előtt
Meghajlok, mint a fűszál.

Mennyivel hitelesebb, mennyivel kifejezőbb, mennyivel emberközelibb és meggyőzőbb kép ez, mint Kosztolányi hideg előkelőséget árasztó impresszionista ábrázolása a hajnal homályában „mélán és álmosan” szántogató „magyar parasztról”, ki

olykor kitarja karját, mint a táltos,
csillognak inge hősín fodrai,

és

mint egy bús isten jár a zöld mezőben, –

titokzatosan, nem tudhatni „mi bántja nagy szívét”.

Bakó eszménye az a felszabadult gondolkodású, okosan tervező, könyv és újságot olvasó parasztpolgár volt, aki nem tartja a „hatalom fekete hóhérának” a mezőgazdasági gépeket. Nem vív hiábavaló esztelen harcot ellenük, hanem megszelídíti és igájába fogja, s így üzen hadat a mozdulatlanságnak. Ilyenek – szerencsére – Monoron többen is voltak. Velük boldog örömmel vitázott a gazdakörben. Szívesen segített nekik, hogy egymás tudását kölcsönösen gyarapítva, hasznos új ismeretek birtokába jussanak, és legyőzzék saját szemléleti korlátaikat.

Rövid idő alatt természetes közege lett a pusztá szabad levegője. Annyira a hatása alá került, annyira a magáénak érezte, hogy egyenesen regényt írt róla. A *Kapaszkodók* ez – a monori tanyák átfogó tablója; személyes vallomás és óvó

figyelmeztetés egyszerre. Igazolása annak, hogy írója a monori tanyavilág alapos ismerője és meghitt barátja; benne él és jól ismeri a térség minden gondját; magabiztos kézzel és kellő hozzáértéssel festi meg a legnagyobb magyar falu közigazgatási, közéleti vezetőinek tekintélyuralmi viszonyát a csaknem községnyi településhez. Személy szerint tudja, kik a kétkulacosok, kik a „hivatásos” kortesek és mindenre kész, szerepelni vágyó örök fennforgók: a hajjakendek és okosbolondok. Nincs titok előtte, közlőről szemlél mindent. Véleménye van mindenről és mindenkiről: a vagyon szerinti megosztottságról, a nagygazdák és cselédek-béresek közötti távolságtartásról, a kasztrendszer zárt klikkjeinek érdekvédelméről, a gazdagok fennhéjázó dölyféről és a semmibe vett, lekezelt és kihasznált agrármunkások szolgatudatáról. Nem kutat igaza érdekében a múltban, kizárólag saját korának társadalmát festi. Azt az állapotot, azt az erőfeszítést, amellyel a tanyák népe új utat keres és tör magának, hogy egészséges közösséggé váljék, mert rádöbrent – egy kicsit az író-tanító (maga Bakó) felvilágosító tevékenységének a nyomán is –, hogy a sok lótatást-futást követelő, törtető-kapaszkodó egyéni gazdálkodás személyi ellentéteket szító, vérre menő harca máris nagyon eltorzította a lelket. A vagyonosodás nem morális tökéletesedést, hanem olyan társadalmi torzulást eredményezett, amely nem kegyelmez neki sem.

Van benne, persze, szerelem is – amolyan félszeg, agglégényi –: heves lobogás és tüzes izzás nélküli. Alig játszik szerepet a cselekmény bonyolításában. Mintha csak azért került volna bele, hogy az író eleget tegyen az *Anatole France*-i tételnek: „A regény olyan szerelem nélkül, mint a véreshurka mustár nélkül; ízetlen és elviselhetetlen”. Nagy kár, hogy Bakó nem sokat értett az ingyencmesterséghez. Nem volt jó receptje a „véreshurka” készítéséhez: gyengén fűszerezte a csemegét, és a csípős mustár csodatevő erejében sem bízott.

Szellemesen állapította meg *Juhász Géza*: a *Kapaszkodók* epikumma sűrített tanyavilágának rajza még nagyon magán viseli az „első mű tékozlását” és a művészi egyenetlenség árulkodó jegyeit. Bakó műve ugyanis „csupa nyugtalanság” – gyors rohanású, mindent rögzíteni kívánó írás. Alig-alig nyomon követhető egyénítéssel szinte mindenki helyet kap benne, aki a népes körzetben él. Szerzője nem akar semmiről lemaradni és senkiről lemondani. Apró mozaikokból áll össze mondandója. Nem egyéni típusok kiformálása, nem is jól összefogott kerek cselekményszövés izgatja, hanem a lehetőségig teljes tanyai világ. Bensőséges lírába csapó hangját, gazdagon örvénylő, sokszor már feleslegesnek is érzett közmondás-értékű találó és választékos szólásait, jelbeszédeit éppen ez a közvetlen személyes kapcsolat indokolja. Motívumainak, állításainak igazát az átélt élmények feszítő ereje és tisztasága fokozza és erősíti.

Ez a szerkesztés szigorú követelményeivel alig törődő, szertelen áradású mondanivaló és ez a mindent bele! – akarat, sajnos, jelentősen csökkenti és aláássa a művészi hatást. A kezdő regényíró tapasztalatlansága és a műgond jól érzékel-

hető hiánya a motívumokat aránytalanokká, a jellemeket felszínesekké, a cselekményt szétfolyóvá tette, holott Bakó jó megfigyelőkészségét, apró részletekig hű realizmusát, fejlett képalkotó fantáziáját, helyzetteremtő és ábrázoló erejét, atmoszférateremtő hangulat- és természetfestő képességét nem szabad kétségbe vonni. Annyi szereplőt azonban, amennyi a *Kapaszkodók* társadalmához tartozik, nem lehet egy regényben hitelesen és érzékletesen mozgatni. (Különösen gyakorlatlan, kezdő író nem vállalkozhat rá). Ennek megfelelően az egyes személyek az ámokfutó nagy rohanásban jellegtelenekké színtelenednek, nem tudnak egyéniséggé, emlékezetes-hiteles típusná válni. Még a tanító sem, akit pedig Bakó szinte teljes mértékben önmagáról mintázott meg.

Ugyancsak a mesterségbeli tudás – az első regény – bizonytalanságának a számlájára írható az is, hogy Bakó a sokféle csapászó cselekményt nem tudta zárt kompozicionális egységbe fogni. Nem képes uralkodni rajta, és mélyebb élményhatást kelteni vele. Ezért a kevesebb jelen esetben is több lett volna.

Ne gondolja senki, hogy a monori háttér az író intim kapcsolata folytán olyan boldog álomvilág lett, amely fölött finom rózsafelhő lebeg. Nem. Társadalmát a jól nyomon követhető szemlélet és gondolkodásváltó tendencia ellenére is nehezen oldódó forrongás jellemzi; testét túlnyomórészt egyéni sértődöttségek és nem politikai nézetbeli ellentétek törik és szabdaltják apró részekre. A hatalmat gyakorló és képviselő nagyságok tisztas távolságot tartva méltóságteljesen uralkodnak; a nép az év arra kijelölt hagyományos napjain és jelentős tanyai alkalmain ünnepelve tiszteleg az adott nap történelmi emléke vagy valamilyen helyi esemény nagyobb társadalmi súlya és fontossága előtt. Ilyenkor elássák a csatabárdot; indulataikat megszelídíti a gőzölgő húsleves és az elmaradhatatlan bográcsgulyás illata. A látszólag csendes állóvízben azonban tovább gyűrűznek az ellentétek, tovább nő a hínár, és a szerteágazó dús indák ráfonódnak a nem kívánatos alakokra. A közkedvelt tanítót hamarosan csendőr figyelmezteti, hagyjon fel az „okos könyvek” osztogatásával; a feljelentés már eljutott az illetékesekhez. Majd bizottság elé állítják, s amikor az elnök nem talál semmi törvénysértőt, semmi kivetnivalót tevékenységében, társadalmi munkáját „káros”-nak minősítve, barátián azt ajánlja, helyeztesse át magát a városba, ott „a fölöttese közvetlenül tudja ellenőrizni a működését”.

Valójában ezzel a mondattal kap fényes igazolást az író nem sokkal korábban megfogalmazott elve: „A tanyai tanító sorsa olyan, mint az útilapúé, por lepi, eső mossa, megtapossák, és ha leszakítják, gyógyítja a sebeket”.

Végtelen távolságra esik ez már a pedagógusi hivatásnak attól az eszményi értelmezésétől, amire Bakót a soproni tanítóképző lelkes tanárai oktatták. Bebizonyosodott: az ellenvéleményt nem tűrő hatalom előtt kiszolgáltattott a népbarát tanító. Hiába lett „fogoly a puszták közepén”, nem tudja megvédeni a tanyai közösség „lázadó karja” sem. Távozni kényszerül. „... A neveléshez hit kell és

szabadság... Éppen ezért, ha nevelőnek nem vagyok jó, kénytelen vagyok új pályát választani” – vonja le a szomorú következtetést. Sebzett lélekkel nem lehet őszintén tanítani!

De hát törvényszerű-e, hogy mindazokat, akikben jó szándékú, nemes lángok égnek, – állami vagy nemzeti érdekből, esetleg csak egyéni hatalomvágyból – lenyakazzák, mert más úton-módon, saját elképzelés szerint keresik a kibontakozást, vagy érlelik a jövőt, s nem hódolnak be – önmagukat feladva – az éppen uralkodó kincstári gondolkodásnak?

S ezzel Bakó nagy egyéni fájdalmához érkeztünk el. A jelenet az ő kis tragédiáját idézi, s egyúttal a regény erős korhoz és helyhez kötöttségét igazolja. Mert ő volt a távozásra felszólított tanító, akinek bensőséges népi kapcsolatait megelégtették a hatalmasok. Akinek közvetlenül a *Faluszövetség*től kapott kitüntetése után (egyszerre kapta azt *Bulla Sándor* főjegyzővel) el kellett hagynia a monori iskolát. Látszólag előléptették – városi iskolába, Békéscsabára helyezték. Megindító sorai azonban kétségbevonhatatlan bizonyítékok: nem ő volt a kezdeményező, ő csak kényszerűségből engedelmeskedett. Felkavaró érzéseinek így adott kifejezést: „Most, hogy Orosházáról áttettem, búcsúznom kell. De kitől? Az *úri* emberek kígyóskodásától nem kívánok. A falu népétől elbúcsúztam könnyek között és eskütevően, hogy soha nem hagyom el őket. Maradnának még a barátok, a tisztelők s az ellenségek, ha voltak! Feljűk a betűkőn keresztül kitarom mind a két kezem, és szorítsák meg azt, amelyikben többet éreznek és megfelelőbbet a vonzalmaiknak: egyik kezem harcot hirdet, a másik tépést kínál és megértést. Válasszatok! Ha senki sem fogná meg: följobb emelem és kiterjesztem, és hasonló leszek a kereszthez. Jelkép leszek a falu fölött, amely a legnagyobbak tudja magát. Fájdalmasan szép és végzetes ó-szerep lesz. Méltó a tanítói sorshoz! Áldás arra, aki megszorítja – áldás arra is, aki keresztté avatja.”

A könyörtelen határozatoknak általában több eredőjük szokott lenni. Jelen esetben is csak egy dolog vitathatatlan: nem Bakó iskolai oktató-nevelő munkája bukott meg az orosházi vagy a megyei illetékesek előtt. Nem is a szülők emeltek panaszt ellene. Ők ragaszkodtak hozzá; tisztelték és szerették lelkiismeretes és melegszívű tanítójukat, ki elérzékenyülve fogadta az igénytelen virágcsokrot, amit egy kislánytanítványa szeretete jeléül adott át neki. Együttérző szívvel tudott aggódni értük, ha betegek voltak, és szívből sajnálta mindazokat, akiket a szegénység korai libapásztorkodásra kényszerített. Már az első tanítási év végé felé – 1932 májusában – ekként kommentálta a család anyagi gondjain enyhítő 10–11 éves leánykák munkáját, nem titkolva példás felelősségérzetük láttán keletkezett nevelői örömet: „...mindjobban maradoznak el az iskolából. Mennek kanásznak és libapásztornak. A gyerekek még kapósak. Alig van bérük, mégis mosolyogva mondják: *az én libáim*. Boldog gyermekek! Igazatok van. Tietek, mert örültök. Ti anyáskodtok fölöttük. Ti vagytok a testvérei is ezeknek az

anyátlan kislibáknak. Ti, mert a gazdáitok eladják még a libaanyákat is. Titeket pedig anyasorsra ítélnék, mert kell a pénz”.

Bakó számára a tanterem a boldogság apró szigete, megnyugtató menedék, valóságos „anyai zátony” volt, ahol megpihenhet és friss erőre kaphat, bár a felnőttek között egyre tisztábban körvonalazódott benne a „néma forradalom” jogos erkölcsi magatartásparancsa:

*Nem jó mostan ajkat emelni,
Nehogy kiszálljon a pehelynyi
Mégmérgezett türelem,
Nehogy a tönkrevert lelkek is
Együtt sikoltsanak velem.*

Vállalta ekkor is a külvilággal – az „otthonnal szembeni” harcot: a legszentebb erkölcsi-pedagógiai eszmények megalapozását, a jövőendő egységes társadalmának kialakítását. Az egyenlően mért és osztott szeretetet és „fehérlő tiszta bizalmat” a rábízott több nemzetiségű, apátlan, rongyos gyermekek között:

*Itt nem maradhat senki éhes.
Meg-megkínálom mindegyiket,
Akár néma, akár beszédes,
Ha jóval vagy rosszal fizet.*

Jól tudta pedig: hiábavaló szélmalomharc ez. Szavának „forgó bűvölete” csak addig hat, míg hazaérnek. Otthon már más elvek uralkodnak. Azt követelik tőlük; „csukják be előttem szívüket”. (Szemben az otthonnal 1940.)

Volt emberi tartása, nem adta fel egykönnyen a harcot, s „pusztába száműzöttként” is hetyke daccal vegyes rezignációval vallotta:

*Erős, gonosz legyen, aki átkoz,
Mert nem sok szál köt a világhoz.
Az öröm mellől száműzött vagyok,
S a halált is félre csapva hordom,
Mint a kalapot . . . ,*

holott ekkor már tökéletes biztonsággal szűrte le a nyomasztóan sötét tanulságot: „Nem érdemes a szivet / Erőltetni semmiért”. Hiábavaló minden.

De hát félhetett-e a hatóság Bakó elemi iskolai nevelőmunkájának politikai felforgató erejétől? Azonnali gyors hatásától egyáltalában nem, hiszen az iskola hivatása a vetés és nem az aratás. Az a rendeltetése, hogy a fiatal gyermeklelkekbe

egy valódiabb, tisztább és tökéletesebb világ eszményének a képét ültesse el, amelyet a becsület, a szeretet, az igazság, a tisztesség, a szorgalom, a művelődés, a helytállás stb. fegyverével lehet és kell kialakítani és megvédeni. Ezeknek a szép tulajdonságoknak: nemes, humánus eszményeknek a megalapozása pedig akkor is szükséges, ha az egyes korok politikai szelleme, társadalmi-gazdasági berendezkedése, irányító-hatalmi elve eltorzítja és nem favorizálja őket.

A *Kapaszkodók* aranyhidat – városi tanítószágot – felajánló ad hoc bizottsági elnökének megbélyegző szava, amellyel „Juhász tanító” ártalmas és káros társadalmi munkájára utalt, tehát Bakóra vonatkoztatva is helyénvaló és igaz lehetett. Feltehetően igaz volt az a felülről irányított intrika is, amellyel egy-két tanyai ember közreműködésével kiemelték természetes közegéből, meghitt környezetéből, nehogy felvilágosító munkája még eredményesebb legyen. Legfeljebb a regény egy kicsit a távolabbi jövőt is előlegezte. Azt az időt, amikor háborúellenessége és földosztás-követelése miatt csakugyan menesztették a tanítói pályáról.

Bakó „finom eltávolítását”, békéscsabai áthelyezését mi nem kizárólag egy-két helyi nagyság sértődöttségének és irigy féltékenységének tudjuk be, ahogy ezt a költő-tanító Orosházától búcsúzó végszavainak „úri emberek kígyóskodását” emlegető panasza sugallja. Elismerjük: lehet, hogy rohamosan növekvő népszerűsége, gyors beilleszkedése a tanyai milióbe, az *Orosházi Szépművészeti Céhben* kivívott tekintélye többeknek is fájt. Feltételezzük, voltak olyanok, akiket könnyen ellene lehetett hangolni, akik nem rokonszenveztek nyilvánvaló szegényparaszti empátiájával és radikális gazdaságpolitikai elveivel. Ezért nem zárjuk ki a személyes indítást sem. A kelepécét azonban – ha esetleg ők agyalták is ki – csak az a magát velük azonosító közigazgatási hatalom állíthatta fel, amelyet szintén nyugtalanított Bakó friss szellemiséget árasztó „szabadművelődési” tevékenysége; hittel végzett felvilágosító munkája.

A harmincas évek közepe táján országszerte nyílt támadás indult a *Válasz*, a *Kelet Népe*, a *Gondolat*, a *Szabadság*, a *Magyarország* stb. baloldali lapok és folyóiratok köré csoportosult falukutató népiesek, a szociográfiai irodalom reprezentánsai, illetve a társadalmi gondolkodás alakulására nagy hatást gyakorló népi írók és költők ellen. Nálunk, a Dél-Alföldön különösen két nagy horderejű esemény kavarta fel a belpolitikai élet nyugalmát: az 1935-ös *vásárhelyi találkozó* és *Féja Géza* 1937-es ún. *Viharsarok-pere*. Jelentőségét tekintve kétségkívül az utóbbi volt a nagyobb, jóllehet a *Simándi Béla* aranyadalmi tanító kezdeményezésére 1935. aug. 25–28 között a parasztság életkörülményei, társadalmi helyzete, világszemlélete tanulmányozására a kutasi pusztán (Vásárhelykutas, ma Székkutas) összesereglett több mint 30 író, költő, újságíró, szociográfus tapasztalatszerző tanyajárása is „a megváltó ötlet” olyan *eleven szabad versenyének* bizonyult, hogy *Illyés Gyula* (beszámolója a *Magyarok*, illetve az *Itt élned kell I.* kötetében

olvasható) elismeréssel adózott az ötletért. Föllelkesülten nyugtázta: „Hódmezővásárhelyen három napig újra azt éreztem, hogy érdemes írni. Érdemes írni olyan dolgokat is, melyekért közönségesen csak gúny, rágalom és éhkopp a fizetség Európa-szerte”.

Bakó is részt vett ezen a felfedező körúton (találkozón), amelynek legmarkánsabb egyénisége, régi ismerőse: *Féja* volt. Vásárhely–Bibicpart-i emlékeit *Téhetetlenül* című verse őrzi. A *Juhász Gyulát* idéző sötét színek és a komor hangulat az aszályos év végtelen nyomorát ilyen lehangoló sorokkal jelenítik meg:

Görnyednek már a panaszok alatt (ti. a tanyaiak)

....

Tar repedés a buja határ

....

*... hallom is már a beleesőknek
sikoltását a lelkemben.*

*Szívek rokkannak, sikoly muzsikál
Mert dorbézol az Aszály s az Isten,
S életeket pörkölő mosolyuk
Olyan, mint mikor rozsdakilincsen
Villan meg a tolvaj fénye.*

Ószintén sajnáljuk, hogy nem ismerjük Bakó itt szerzett szemléletgazdagító tapasztalatait. Azt, hogy valójában mennyire azonosult *Illyés* irányt adó, tanulságot summázó bölcs megállapításával: „Jelszavak nem teremtenek egységet, de sorba állíthatnak. A felesleges szószaporítás helyébe lépő felvilágosítás, az ország helyzetének gyors ütemű tudatosítása, a népnek az új szellemiségbe való bekapcsolása, vagyis az igazi népies politika friss erőt duzzaszthat a zsilipek elé, működésbe hozhatja a *magyarság örök rezervoárját*. Ezzel bukunk, vagy állunk. És ebben egy jó szociológiai felvétel, egy jó falukutató tanulmány, a hiányzó egyketérvé elkészítése, a földviszonyok járasonként való ismertetése, a jövedelemelosztás útjainak feltárása és még ezer hasonló kérdés megvilágítása van akkora súlyú, mint ugyanennyi képviselőházi beszéd”.

Bakó hangja a kutasi találkozó után egyre bátrabb, látása egyre politikusabb és elkötelezettebb lett. Versei merész tiltakozásokká, idegesítő bús-bánatos tudósításokká váltak. A puszta sírt fel bennük. Vélt csendje megtelik rejtelemmel, kis tragédiák egész sora világít rá a kétarcú, kétpólusú világ kegyetlen ellentmondásaira. Csendőrök nyomoznak a tanító után, mert „átkémlelt” a szokásokon, ha „szenvedőktől hörgött kinn az út”, és mert „szegény szíve – gazdag szíve” segíteni akart rajtuk, a sorsüldözötteken:

*Az embertelenek parancsára
Emberségemet szímatolják:
Mert gyertyát lopott egy-egy szavam
A keservek új tömlőcébe,
Hol magyarjaim fetrengenek,*

kesergi el a szomorú valóságot. A másikban két elcsigázott vándor jelenik meg nála *jeges ruhában*, megdermedve – oltalmat kérve, ám 24 órás „pihenésüket” is csendőrszemek figyelik lopva, mert

*Az írott törvényben nincsen élet,
Nem fázik, se nem éhezik.*

Egy újabban „pelyhesállu, szép suhancot” pofoz meg és tanít móresre szívtelen gazdája, mert éjszakánként hársat és gyógyfüvet szedeget a réten, hogy az érte kapott pénzen anyja orvosságot vegyen kis hűgának. Majd egy nyomorúságos „grátis-kocsi” – egy koporsós szekér csikorog elénk. Rajta a „rongyos kötényű kocsis mellett” az egyetlen gyászoló: egy vézna, könnyező gyermek ül, ki a viharos zimankóban kékre fagyott kézzel óvja anyja sírjára szedett csokrát. Az érzéketlen társadalom elfásultságára jellemző: a közönyös emberek szívét ez a szív-szorító látvány sem indítja meg.

Aztán újabb képre vált: „ősi tarlón vadásznépség” – a mulató szolgabírák nyúl helyett az iskolaablakot találják el, s vele együtt a rádiót is elnémítják, mert jól tudják a „Nimród-sarjak, hogy a drót is csak moroghat, / s visszaszólni, panaszkodni / a világnak a pusztáról / nem is lehet, nem is szoktak”.

Ellenségszerző vers volt ez, nem kétséges, akár a cséplőgépnél ellenőrzést végző gazdatisztról szóló, ki ott sertepertél állandóan a gép körül,

*hogy megszámlolja,
mennyi a türelem, mely erőt pumpál
lyukas izmokba.
S ha nincs erő, van darutoll, s mumusnak
tátongó holnap,*

vagy az, amelyben egy megrokkant ló tetemét körülálló, zavart parasztemberek döbbenetes megrendülését villantja fel. A jelenet igazi szertartássá szublimálódik: „fölijesztett pozsgás gyerekek” mint testőrök állják körül a „lóravatalt” – a Csenddé vált Vihar ravatalát, a szegényparasztok pedig mintha testvérüket gyászolnák,

fojtó sóhajjal körülfüstölik,
s búcsúztatóul mélyebbre nyomják
sötét szemükre a sötét süveget.

Ezután mindjárt a törvény kétesértékű igazságszolgáltatásának a dokumentációja következik: egy szívtelen, embertelen gazda kidobja és földönfutóvá teszi a lakbért törleszteni nem tudó többgyermekes tanyást, lerombolja a szegényes viskót, hogy tavasszal „friss saláták bokrozzanak” a helyén. Végül egy megrázó hajnali pillanatkép teszi teljessé a sorozatot: az öngyilkos *Vári Jóska* „betűéhes, szép kamasz-fejével” ott lóg a tanyai kertés ház egyik fáján.

Tudatosan választott, hiteles tényeket megörökítő, dokumentumértékű versek ezek, melyekben „sanda veszély lóg minden mondaton”. Mélyen sérthette bármelyik – az általánosító, személytelen megfogalmazás ellenére is – egy-egy magát találva érző helyi nagyság büszke önérzetét.

A másik esemény: a *Féja*-elleni *Viharsarok-per* a 30-as évek politikai hatalmának megfélemlítő retorziója volt a fiatal értelmiség falukutató mozgalma ellen. Leszámolás a „legégetőbb népi-nemzeti sorsproblémákat” könyörtelen következetességgel, erkölcsi és szakmai tisztasággal elemző tényirodalommal, és azzal a népi erővel, amely a 3 millió koldus eszmei védelmére – éppen ezen feltárások alapján – vállalkozott. Egy töről fakadt ez azzal a másik két, nagy felháborodást kiváltó perrel, amelyet a nép mélységes elszegényedésének okait – hazánk „proletárországgá” válását – kutató *Kovács Imre* (*A néma forradalom*) és *Veres Péter* (*Az Alföld parasztsága*) ellen indított az államügyész.

A falukutatók elleni könyörtelen erőfitogtatásnak éppen az a *Simándi Béla* volt az egyik első áldozata, akit alighogy véget ért a vásárhelykutasi találkozón, a VKM. hivatali érdekből (azaz a főispán kifejezett akarátára, „ki nagyobb úr a megyéjében, mint a miniszter”) az aranyadhalmi iskolából a Lajosmizse-kulapityei tanyai iskolába helyezett át, nehogy *Karasz Péterrel* és *Greguss Mátéval* még szorosabb egységbe kovácsolhassa a tanyai ellenzéki erőket.

Nemcsak Vásárhelyen, máshol is ismertek voltak a politikai óvintézkedések sajátos formái és módozatai: a napokig tartó kihallgatások, az előzetes őrizetbe vételek, letartóztatások, a „begyűjtések”, a sajtó útján történő megrágalmazások, lejárataások, a kegyetlen vallatások és megfélemlítések, a perbefogások, a régi kapcsolatok fellazítását vagy megsemmisítését célzó kiemelések és hivatalból történő áthelyezések. Békés megye közgyűlése is külön napirendi pontként tárgyalta a „Viharsarok-botrányt”, és tört lándzsát *Féja* „hirhedt” szociográfiája fölötte (az alispán pl. úgy tüzelt ellene, hogy bevallása szerint el sem olvasta!) és követelte a beteg góccok mielőbbi megszüntetését, a *Féja*-hívekkel és barátokkal való leszámolást. Könnyen lehet, ezért indult meg a Bakó elleni alattomos támadás is. Sokan tudták ugyanis róla, hogy segítette *Féját* az orosházi tanyavilág bejá-

rásában (kocsit szerzett; útitársként haladó érzelmű lokálpatriótákat adott mellé stb.) A kiemelés módja és időpontja – a más járásba, más közigazgatási egységbe történő áthelyezés legalábbis nagyon erre vall.

Kényszerű áttelepülése után is a monori tanyák barátja és segítője maradt. 1942-ben, amikor a „kétszáz év előtti vízivilág éledt fel Orosháza határában”, és a belvíz mérhetetlen pusztítást végzett, Pilisről – ide került Békéscsabáról – 50 pengővel sietett a „fojtogató keserv” enyhítésére. Arra kérte *erdős Tóth Sándort*, hogy azt a Gazdakör útján adja át „valamelyik igen szegény gyermekes családnak. Vagyha úgy gondolják, osszák ketté; még akkor is jelent egy kicsi fájdalomriasztót, bajenyhítőt, gyorssegélyt egy-két szerencsétlennek”. (Végül 5 család részesült belőle!)

1947-ben „vezekelni” jött el régi iskolájába. Kicsivel később – 1948. jan. 28-án – írt levelében arra kérte tanító-utódát: szeresse a derék, szorgalmas monori népet. „Nekem életem legszebb élményeit adták”. Aztán még kétszer csalogatta „haza” a szíve; így 1956-ban és 1957-ben. Utóbbi alkalommal – mint mondtuk – egy teljes hónapot töltött itt *erdős Tóth Sándoréknál*.

Minden apró mozzanatra reagált. Élénk érdeklődéssel kísérte a monori tanya-központ sikertelen önállósulási törekvését. Állandóan tájékozódott a Tánccsics tsz-ben dolgozók életkörülményeiről: mennyire sikerül eszményi közösséggé válniuk, s mit tehetne érte. Előadást tartott a rádióban régi monori emlékeiről. Drámát kívánt írni a szövetkezés útjára lépett tanyai parasztokról. 1956-ben levelet írt *Erdei Ferencnek* orosházi iskolaépítés ügyében stb. Haláláig magáénak érezte a monori tanyákat; – élete itt kapott igazi tartalmat és célt.

Sajátos jelenség: akkor kezdett fakulni a költészete is, amikor a hagyományos paraszti élet, mint téma, kiszorult az irodalomból. (Mondhatnánk egy témájú költő volt). Amikor a politikai-irodalompolitikai érdekek túlléptek rajta: a paraszt elveszítette vonzó érdekességét, s narodnyiknak minősítve, nem fért bele egyenlő joggal és statussal a világ proletárjai egyesüljetek – koncepcióba, noha legfeljebb a környezete és a foglalkozása volt más, mint a többieké. Amikor a falvak tehetséges parasztfiai a városba sereglettek, s más foglalkozási ágak népességét szaporítva, aránytalanul kisebb gazdasági értéket állítottak elő, mintha szép állatokat neveltek, acélosabb búzát, szebb gyümölcsöt, zöldséget, tojást, tejet termeltek volna.

Az orosházi múzeum 1982-ben – halála 20. évfordulóján – *erdős Tóth Sándor* és *Beck Zoltán* közreműködésével, *dr. Hévvizi Sándor* igazgató támogatásával kiállítást rendezett a tiszteletére. (Ők tettek legtöbbet a neves költő-tanító Orosházához tartozásának a tudatosításáért és méltó emlékének fennmaradásáért). A monoriak meg azzal fejezték ki iránta érzett hálájukat és szeretetüket, hogy utcát neveztek el róla: a népi gyökereit soha meg nem tagadó iskolamesterről, aki

bátran vallhatta volna *Sütő András*sal: „Nem fölfele, lefele török Uram; vissza azok közé, akik könnyeikkel egész rózsakertet nevelhetnének”. Igazolással hadd álljon itt régi iskolájára emlékező, monori életét idéző verse:

Vezeklés

*Óh iskolám, te hajdan híres!
most bémult góca egy dús tájnak!
nyirkos, sivár lyukas termed
senkinek se fáj? Nem látnak!
Csak én tépem deres főmet,
mert húsz éve ócska bádoggal
szegeztem össze a padjaid,
s most e roncsok és a bádog
még gúnyosabban belémhasít,
s kérdezteti: mivé tettek?
s hányfélekép vétkezhetél,
hogyan ennyire megbüntettek?!*

*Te voltál itt a menedék!
Hat országút futott eléd.
A felnőttek nyers virtusát
is te segítetted szebbé tenni,
A Viharsarkot ébresztgetni
hogyan tudjon szólni, hogyha kell...*

*Óh Tanyák őre! ma így felelsz?
ilyen bitangul, ilyen árván...
Kinek sírjam a látottak láttán,
hogyan fő-úton jaj! gyaláztatnak
ne hagyják az iskolámat?!*

*Iskolám! te engem is vádló,
mar a múlt, mert elhagytalak,
följebbre vágytam... és most kiáltó
sorsod miatt én is bűnhődök...
De nem tudok már többet tenni*

*megrokkantan, csak vezekelni
s engesztelésül még fölsírok,
hátha... hátha rádöbbenek,
hogy a sírásomból a nép zokog.*

Orosháza-Monor, 1947.

Irodalom-források:

BAKÓ József: Árva kalászkok. Szombathely, 1927.

BAKÓ József: Földem! Sopron, 1930.

BAKÓ József: Kié ez a lélek? Kecskemét, 1933.

BAKÓ József: Sír a pusztán. Orosháza, 1937.

BAKÓ József: Mélybe- mégis fölfelé. Budapest, 1940.

BAKÓ József: Két pillér között. Budapest, 1958.

BAKÓ József: Télkergető. Budapest, 1962.

BAKÓ József: Kapaszkodók. Budapest, 1943. és 1957.

BAKÓ József: Hínár. Budapest, 1945.

BAKÓ József: Följebb a kaptafánál, Budapest, 1964.

BAKÓ József: Ezer hold. 1947

SIMON István: Bakó József útja (Bevezető a Följebb kaptafánál című életrajzi regénye elé).

JANKOVICH Ferenc bevezetője a Két pillér között c. kötetben (Budapest, 1958.)

SINKA István: Fekete bojtár vallomásai IV. kiadás, Budapest, 1989.

JUHÁSZ Géza: Népi írók. Budapest, 1943.

A Kelet Népe 1935-42. Budapest, 1986.

Vita a népi írókról, Budapest, 1958.

K. NAGY Magda: A Válasz, Budapest, 1963.

Válasz repertórium, Budapest,

ILLYÉS Gyula: Magyarok; Itt élned kell. I. kötet, Budapest, 1976.

Bakó József levelezése (erdős Tóth Sándor hagyatéka az orosházi múzeumban)

Erdős Tóth Sándor, Násztor György, Tóth György, Tóth Kálmán, Vári László, Csizmadia

Lajos visszaemlékezései 1962-1993. között, személyes beszélgetés alapján.

Az Orosházi Szépművés Céh hátramaradt irattai. (Az orosházi múzeum irattára).

Az Orosházi Szépművés Céh évkönyve, 1937.

FÉJA Géza: Viharsarok, Budapest, 1937.

A Viharsarok-per, Budapest, 1937.

DARVAS József: A legnagyobb magyar falu, Budapest, 1937

DARVAS József: Egy parasztcsalád története, Budapest, 1939.

SIMÁNDI Béla: A mai pusztán, Újpest, 1938.

Az orosházi tanyavilág átalakulása. (Szerk.: Tóth József, Orosháza, 1985.) Beck Zoltán tanulmánya.

HAJDU Géza: Vásárhelyi egyletek és könyvtárak (1827-1944. Szeged, 1977)

A könyv mestere (Kner Imre levelezése). Budapest, 1969.

Ifjúság és falukutatás (Válogatás a Magyar Szemle köteteiből). Szerkesztette: Erdész Ádám, Békéscsaba, Tevan kiadó, 1993.

VERES József: Orosháza, III. kiadás, Békéscsaba, 1987.

Orosháza története és néprajza I-II. Szerkesztette: Nagy Gyula, Orosháza, 1965.

Az Orosházi Újság, az Orosházi Friss Újság, a Békés 1936-37-es évfolyamai.

JUHÁSZ Géza bírálata a Kapaszkodókról (erdős Tóth Sándor hagyatéka az orosházi múzeum kéziratárában).